

УДК 329.73

Ольга Мягка (Миколаїв)

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ УКРАЇНИ В 60-х – ПОЧ. 90-х рр. ХХ ст. (КОРОТКИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ)

Проблематика національно-визвольного руху в Україні, а особливо періоду 60-90-х рр. ХХ ст. є дуже важливою для вивчення, оскільки розвиток цього руху привів до здобуття Україною незалежності, що дало можливість українській нації за умов незалежності отримала шанс піднятися на якісно новий етап у своєму розвитку.

До кінця 1980-х років це питання вивчалось та розглядалися тільки в зарубіжних публікаціях. Зі здобуттям незалежності у науковців з'явилася можливість досліджувати дану проблему та відкрито формулювати свої висновки. Можна виділити низку дослідників, що займалися даною проблемою: В. Баран, Г. Касьянов, О. Гарань, П. Гончарук, В. Литвин [1]. Проте окремі прогалини в проблематиці залишаються маловивченими. Поясненням цього є молодість теми та політична заангажованість історичної науки протягом значного часу. Особливу увагу необхідно звернути на дослідження таких проблем, як правозахисна діяльність українських дисидентів, роль особистостей у розвитку національно-визвольного руху та здобутті незалежності, внесок правозахисників та дисидентів у становлення української державності тощо. Нажаль, ці аспекти досліджені лише частково, не існує системних аналітичних праць, які б їх висвітлювали повністю та всебічно. Саме тому автор поставила за мету висвітлення основних етапів національно-визвольного руху, що призвели до незалежності України.

Національно-визвольний рух в Україні існував в дієвій своїй формі як у вигляді підпільної чи напівпідпільної течії, так і у вигляді відкритого протистояння режимові. Причину слід шукати в підневільному становищі України в складі СРСР як імперії. Такий стан призводив до знищення української нації як культурно-самобутньої й історичної спільності, до

русифікації й асиміляції українського народу. Колоніальний гніт поєднувався з тоталітарним режимом, що існував на територіях СРСР. Тому закономірно, що національно-визвольний рух був водночас й анти-тоталітарним за своєю природою. Оскільки ж влада, і політична й ідеологічна, в країні належала компартії, то об'єктивно рух цей носив антикомуністичний характер. Кінцевою метою руху було створення вільної незалежної української держави [2].

Лібералізація суспільно-політичного життя в 60-х роках ХХ ст. ознаменувалася появою особистостей, які, не йдучи на прямий конфлікт із властями, займали активну життєву позицію і сподівалися, що їм вдасться своєю працею змінити суспільство на краще. Масова поява цих людей відбулася в 60-ті роки ХХ ст. Звідси походить їх назва – шістдесятники. Здебільшого це було молоде покоління. Вони становили невеликий прошарок насамперед інтелектуальної опозиції радянському режимові. Слід визнати, що серед них виявилися яскраві та самобутні митці, мислителі, громадсько-політичні діячі, що разом і становили основу того феномену, який отримав назву «опозиційна особистість» [3].

Невід'ємною частиною суспільно-культурного життя України у першій половині 60-х рр ХХ ст. став самвидав: ціла система розповсюдження невизнаної офіційно або забороненої літератури. Десятки літературних і публіцистичних творів, яким був перекритий шлях до публікації в офіційних виданнях, передруковувалися на машинках, перефотографувалися на фотоплівку, надиктовувалися на магнітофонні стрічки, навіть переписувались від руки і читалися тисячами людей, здебільшого інтелігенцією. На цьому етапі у самвидаві набули значного поширення відкриті листи (так звана «епістолярна революція») [4].

Поява політичної публіцистики стала свідченням зародження політичної течії у шістдесятництві, певної групи, яка прагнула обговорювати не тільки суто культурницькі, а й важливі суспільно-політичні проблеми.

У системі розповсюдження самвидаву головними були два центри: Київ (тут активно діяли І. Світличний, В. Чорновіл, Є. Пронюк) та Львів (М. і Б. Горині, І. Гель та ін.). Саме тут писалися й передруковувалися самвидавчі статті, звідси вони поширювались у містах України. Це були головні осередки духовної опозиції та інакомислення.

Дедалі частіше політику уряду стала відкрито критикувати невелика, але дедалі більша кількість дисидентів, які вимагали ширших громадянських, релігійних і національних прав. Як після десятиліть терору, в атмосфері жорсткого контролю і при всіх наявних засобах ідеологічної обробки міг зародитися цей гідний подиву виклик режимові? Дисидентство великою мірою виросло з десталінізації, з послаблення «паралічу страху», що їх розпочав Хрущов. Його обмежені викриття страхітливих злочинів сталінської доби викликали розчарування та скептицизм відносно й інших сторін режиму. Тому спроба Л. Брежнєва обмежити лібералізацію викликала протести й опозицію, особливо серед інтелігенції [5].

Після 1965-1966 рр. можна говорити вже і про розмежування по суті між явищами шістдесятництва, дисидентства і національно-визвольного руху та їх носіями. Часто вживані як синоніми, ці терміни мають далеко не тотожний зміст. Шістдесятництво – це широкий мистецько-громадський рух української інтелігенції, якщо розглядати його в соціальному плані. Дисидентство – активне інакодумство, відкрите протистояння тоталітарному режимові, цілковите неприйняття його псевдоідеалів і псевдоцінностей, опозиційна громадська діяльність. Головним змістом дисидентства в Україні були проблеми національні, проблеми національно-визвольної боротьби. Тому сам дисидентський рух був в основі своїй національно-визвольним ру-

хом. Цей же рух включав в себе і шістдесятників.

У січні 1970 року український самвидав поповнився регулярним виданням – вийшов перший номер журналу «Український вісник». Ініціатором і головним редактором «Українського вісника» був В. Чорновіл. Виходив від січня 1970 до березня 1972 (випуски 1-6) у Львові.

У вступному слові «Завдання «Українського вісника»», яке відкривало усі шість випусків, декларувалося, що видання подаватиме об'єктивну інформацію про порушення свободи слова та прав, гарантованих Конституцією СРСР, про судові й позасудові репресії, факти шовінізму й українофобії, становище українських політ'язнів, про акції протесту, а також друкуватиме твори самвидаву [6].

У підготовці журналу брали участь Ярослав Кендзьор, Михайло Косів, Валентин Мороз, Юрій Шухевич, Микола Плахотнюк, Ніна Строката, Надія Світлична, Василь Стус, Алена Пашко. Умови для конспіративного друку часопису забезпечувала Олена Антонів, друкували журнал Людмила Шереметьєва (випуски 1-4), В. Чорновіл та Я. Кендзьор. Кур'єрами та розповсюджувачами були Стефанія Гулик, Ганна Садовська. Сприяли розповсюдженню журналу: Зіновія Франко, Ярослав Дашкевич, Валентина Чорновіл. Студентка КДУ з Чехословаччини Анна Коцур вивозила журнал у Пряшів, звідти Павло Мурашко передавав «Український вісник» на Захід. Журнал передруковували видавництва «Смолоскип» імені В. Симоненка (США), видавництво «Сучасність» (Мюнхен), Українська видавнича спілка у Лондоні та ін. До української та світової громадськості публікації журналу доносило радіо «Свобода». В Україні випуски «Українського вісника» поширювались самвидавом. За довідкою Львівського УКДБ, «журнал друкувався на друкарських машинках, а потім шляхом розмноження перших примірників розповсюджувався серед різних осіб» машинописом, ксерокопюванням та фотоспособом. У багатьох містах журнал мав своїх кореспондентів та розповсюджувачів. За розпорядженням В. Чорновола, заарештованого у

січні 1972 р., видання журналу було припинене.

На сторінках «Українського вісника» публікувалися документи про політичні репресії та дисидентський рух кінця 1960 – початку 1970-х років, публіцистичні статті, листи протесту та літературні твори, авторами яких були В. Симоненко, В. Стус, І. Світличний, В. Романюк, В. Чорновіл, І. Дзюба, С. Караванський та ін. [7].

Заснування та діяльність Української гельсінської групи засвідчила про перехід дисидентського руху в нову, більш зрілу стадію – стадію, яка відзначалася сформованою організаційною структурою й чітко окресленою політичною програмою. Новим моментом цієї програми був перехід українських дисидентів на самостійницькі позиції. У документах дисидентського руху все частіше звучала вимога виходу України зі складу СРСР і створення незалежної демократичної української держави.

У серпні 1975 року в СРСР був опублікований повний текст Заключного акту Гельсінської наради з питань безпеки та співробітництва в Європі, включаючи статті щодо прав людини. Серед них була й стаття про неприпустимість переслідування громадян за політичні переконання. Спираючись на цю норму міжнародного права, яку публічно визнали керівники Радянського Союзу, дисиденти зробили спробу відстояти право на інакомислення [8]. У листопаді 1976 року було створено Українську гельсінську групу сприяння виконанню Гельсінських угод. Її утворили письменники М. Руденко і О. Бердник, генерал-майор П. Григоренко, колишні політв'язні І. Кандиба та Л. Лук'яненко, які вийшли на свободу, коли повністю відсиділи свій строк, учитель О. Тихий та ін.

Ця група налічувала 37 учасників. Тут були дисиденти, що вже відбули терміни ув'язнення, такі як Ніна Строката, Василь Стус, Надія Світлична та В'ячеслав Чорновіл, так і колишні націоналісти (що вижили після десятиліть, проведених у сталінських концтаборах) – Святослав Караванський, Оксана Попович, Оксана Мешво, Ірина Сенік, Петро Січко, Данило Шумук та Юрій Шухевич (син командува-

ча УПА Романа Шухевича) й такі релігійні активісти, як православний священник Василь Романюк.

Проте, ніякі зобов'язання не перешкодили радянським властям знову влаштувати дисидентам погром. Із 37 членів цієї групи, 23-х було притягнуто до суду, шістьох позбавлено громадянства СРСР, а троє — В. Стус, О. Тихий, Ю. Литвин — загинули в таборах [9].

Горбачовська «відлига» й пов'язані з нею нові віяння в громадському і політичному житті тісно пов'язані з виходом на свободу великої кількості політв'язнів. Закінчивши табірні і тюремні «університети», чимало колишніх аматорів стали професійними політиками.

Роки «перебудови» відзначалися зростаючою політичною активністю суспільства. Вона проявлялася у діяльності так званих неформальних груп та об'єднань. Неформальними їх називали на відміну від формальних, тобто створених Комуністичною партією. У березні 1988 р. на основі Української Гельсінської групи сформувалася організація республіканського масштабу – Українська Гельсінська спілка (УГС). Її лідером став політв'язень Л. Лук'яненко, звільнений в грудні того самого року. УГС заявила себе федеративним об'єднанням правозахисних груп і організацій. Фактично вона була політичною організацією.

У 1987 р. відновилося видання журналу «Український вісник», очолюваного В. Чорноволом. Тепер це було перше в Україні легальне незалежне громадсько-політичне видання, що приділяло велику увагу публікації історичних документів, які раніше приховувалися. Після оформлення УГС журнал «Український вісник» став її офіційним органом.

З виникненням «Народного Руху України за перебудову» організаційне оформлення національного руху й опозиції в цілому завершилося, хоч процес пішов далі на творення різних політичних партій антикомуністичного і національного спрямування. За висловом першого голови НРУ Івана Драча, Рух виник аналогічно до того, як виникли в інших республіках і районах подібні демократичні структури, хоч що-

разу це було по-своєму [10]. Організаційно Рух оформився на своєму установчому з'їзді 8-10 вересня 1989 року, його головою було обрано І. Драча.

У найпринциповішому питанні про державний статус України виникли істотні розбіжності між членами УГС Л. Лук'яненком, М. Горинем і В. Чорноволом, з одного боку, і більш поміркованим крилом – І. Драчем, І. Дзюбою, Д. Павличком – з іншого. Колишні дисиденти боролися за незалежну Україну, шестидесятники були готові обмежитися досягненням реального суверенітету республіки в межах СРСР. У програмі було знайдено компроміс: вимога утворення суверенної Української держави, яка будувала б свої відносини з іншими республіками СРСР на основі нового союзного договору [11].

Боротьба Руху за період 1989-1991 рр. була надзвичайно багатогранна: від найпростіших форм протесту супроти політики влади до багатотисячних акцій під національними гаслами. Антиімперське, антикомуністичне, державницьке спрямування Руху знайшло підтримку широких верств українського суспільства [12].

21 січня 1990 року Рух організував наймасовішу в Україні акцію періоду «перебудови» – «живий ланцюг», присвячений річниці акту злуки Західноукраїнської Народної Республіки та Української Народної Республіки, що відбулося 22 січня 1919 року. Спочатку план акції передбачав створення «живого ланцюга» аж до Харкова. Але коли стало зрозумілим, що на сході республіки не вдасться вивести на вулиці необхідну кількість людей, «ланцюг» довелося скоротити. 21 січня 1990 року по трасі Київ – Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ уздовж траси у «живий ланцюг» вишикувалося, за даними Міністерства внутрішніх справ, майже 450 тис. (а за даними організаторів – 1 млн.) осіб.

У березні 1990 р. в Україні відбулися перші порівняно вільні вибори до Верховної Ради та місцевих Рад. Основне суперництво розгорнулося між двома силами: Демократичним блоком, який складався з Руху, Гельсінської спілки, екологічних

груп і численних «неформальних» організацій та кандидатами від комуністичної партії. Комуністи мали певні переваги, сконцентрувавши в своїх руках засоби масової інформації, фінансові ресурси. До того ж на політичну свідомість багатьох громадян України ще впливали стереотипи минулого: вихована десятиліттями тоталітаризму політична дисципліна і побоювання «націоналізму». Комуністи дістали більшість і сформували у парламенті свою депутатську групу («група 239»), а демократичний блок (90) депутатів – Народну Раду [13]. Хоч комуністи і значно переважали чисельністю свої суперників, їм уперше довелося зіткнутися з легальною опозицією у стінах парламенту. У цілому результати виборів засвідчили значний ріст впливу національно-демократичних сил. Після виборів головні питання життя республіки вперше стали вирішувати не в ЦК Компартії України, а у Верховній Раді України.

Після проголошення Акту про незалежність Української держави (24 серпня 1991 р.) основна мета національно-визвольного руху – українська державність, була досягнута. Проте, здобувши державність, українська національно-політична еліта повинна була наповнити цей термін (державність) змістом. На заваді цього було багато: недостатня національна свідомість в українському суспільстві; різні стереотипи, зумовлені спадщиною тоталітарної системи; неузгодженість у діях політичної еліти і т.д. Тому, можна сказати, що за таких умов і в 90-х рр. ХХ ст. національно-визвольний рух в Україні був на стадії розвитку.

Перед українським суспільством постало чимало складних проблем, перш за все:

- розбудови власної суверенної демократичної і правової держави;
- демонтажу тоталітарних структур;
- формування громадянського суспільства;
- демократизації органів державної влади, уточнення їх компетенції та реалізації принципу розподілу «гілок влади»;
- становлення багатопартійності;
- трансформації централізованої державної економіки в багатокладну ринкову

економіку, орієнтовану на соціальні потреби людей;

- національного відродження;
- утвердження України в якості повноправного суб'єкта міжнародного права;
- визначення пріоритетів зовнішньополітичного курсу, встановлення рівноправних і добросусідських зв'язків з іншими країнами світового співтовариства.

Успішність проходження шляху від проголошення незалежності до її реального утвердження залежали від напруженої праці всіх груп і прошарків українського народу, новоутвореної української політичної нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В.К. Україна після Сталіна: Нариси з історії 1953-1985 рр. – Львів: МП «Свобода», 1992. – 123 с; Гарань О.В. Убити дракона. З історії Руху та нових політичних партій України. – К.: Либідь, 1993. – 200 с; Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. – Одеса: Астропринт, 1997. – 379 с; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.; Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.
2. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1998. – 720 с.
3. Кухта Б. Феномен політичного лідера // Політичні лідери України: реалії наших днів. – Львів, 2000. – С.187-194.
4. Бойко О.Д. Історія України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання 3-тє, виправлене і доповнене. – К.: Академвидав, 2005. – 688 с.
5. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. сл. С.В. Кульчицького. – 3-тє вид., перероблене і доповнене. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
6. Чорновіл В.М. Твори: У 10-ти т. – Т.3. Український вісник. Випуск I-IV. / Упоряд. В. Чорновіл. Передм. М. Косів. – К.: Смолоскип, 2006. – 976 с.
7. Сторінки історії України: XX століття: Посібник для вчителя / За ред. С. Кульчицького; Упоряд.: В.П. Шевчук, А.А. Шевчук, Н.А. Дехтерьова. – К.: Освіта, 1992. – 336 с.
8. Кульчицький С.В., Мисик Ю.А., Власов В.С. Історія України: Довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Літера ЛТД, 2007. – 528 с.
9. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. / В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семененко. – Харків: ВД «Школа», 2007. – 592 с.
10. Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – 160 с.
11. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.М. Литвин та ін. – 2-ге вид., перероблене і доповнене. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с.
12. Народний Рух України: основні документи 1994-1995 рр. Звіт V Всеукраїнських зборів // Вісник Руху. – 1995. – С.55.
13. Історія державності України: Експериментальний підручник / За заг. ред. Бандурки О.М., Ярмиша О.Н. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2004 – 608 с.

Ольга Мягкая Національно-визвольний рух України в 60-х – поч. 90-х рр. XX ст. (короткий огляд проблеми)

У статті коротко висвітлюється національно-визвольний рух, що привів до незалежності України. Автор вказує на те, що здобувши державність, українська національно-політична еліта повинна була наповнити цей термін (державність) змістом. За таких умов і в 90-х рр. XX ст. національно-визвольний рух в Україні був на стадії розвитку.

Ключові слова: національно-визвольний рух, дисидентство, національна ідея, державність, Гельсінська спілка.

Ольга Мягкая Национально-освободительное движение Украины в 60-х – нач. 90-х гг. XX ст. (краткий обзор проблемы)

В статье кратко освещается национально-освободительное движение, которое привело к независимости Украины. Автор указывает на то, что получив государственность, украинская национально-политическая элита должна была наполнить это понятие (государственность) содержанием. При таких условиях и в 90-х гг. XX ст. национально-освободительное движение в Украине было на стадии развития.

Ключевые слова: национально-освободительное движение, дисидентство, национальная идея, государственность, Хельсинский союз.

Ol'ga Myagka *National liberation motion of Ukraine is in 60 – in beginning 90th of XX century (short review of problem)*

In the article national liberation motion which resulted in independence of Ukraine is shortly revealed. Author specifies on that getting the state system, the Ukrainian nationally political elite must was filling with this term (state system) maintenance. On such conditions and in 90th XX century national liberation motion in Ukraine was on the stage of development.

Key words: *national-liberation movement, dissidents, national idea, statehood, Helsinki union.*

Рецензенти:

Шкварець В.П. – д.і.н., професор

Шитюк М.М. – д.і.н., професор

Надійшла до редакції 01.05.2008